

השיעור השבועי

גליון מספר 454

הרב המקדים: הג"ר ראובן אלבו שליט"א
רב אורח: הג"ר אפרים לניאדו שליט"א

השיעור נמסר בכל מוצאי שבת בבית היחידים ומשודר דרך הליווי והרדיו ובקוויס רבים. מיסודו של מרן רבינו עובדיה יוסף זיע"א

ר"ת	יציאה	כניסה	ירושלים
21:09	20:14	19:24	תל אביב
21:06	20:13	19:23	חיפה
21:09	20:16	19:26	באר שבע
21:06	20:13	19:23	

פנחס | כ"א תמוז תשפ"ד

כתב וערך השיעור:

הרב דכיר פריץ שליט"א

הלכות י"ז בתמוז

ודיני אונן

ארבע תעניות. דברים שאירעו בי"ז תמוז. מרן זצ"ל דיבר בענייני השקפה נגד אותם שהעבירו על הדת מאות אלפים מעם ישראל. זמן סיום התענית. אונן בתענית. אונן ברחיצה ובסיכה, ובנטיילה. אונן שמסר מתו לחברא קדישא. אבלות בקטן. תלמידי חכמים, מלמדי תינוקות, פועלים בתענית. להעדיף י"ז בתמוז וצום גדליה אף שעל ידי כך יאכל בת"ב ויוהכ"פ. להקפיד ללמוד קצות ונתיבות

להפצת עלונים באזור מגורין
התקשר: 053-4774733

י"ז בתמוז

ב. חמשה דברים אירעו בי"ז בתמוז. דבר ראשון, נשתברו הלוחות. משה רבינו עלה למרום בז' בסיון, וכשירד בי"ז בתמוז, ראה את העם מרקדים סביב העגל ואומרים "אלה אלוהיך ישראל וגו'" (שמות לב, ד), ושבר את הלוחות. האור החיים הקדוש שם מבאר, שלא בני ישראל עשו את העגל, אלא הערב רב שעלה איתם שלא היו יהודים. והעם לא מחה בהם, כי חשבו שצריך מליץ ומתווך, ואף שהקב"ה מלוא כל הארץ כבודו, והוא משגיח בהשגחה פרטית לכל אחד ואחד, והקב"ה יצר את האדם יש מאין. הם לא הבינו זאת וחשבו שצריך מליץ, וזה העגל מסכה. לכן משה רבינו שבר את הלוחות.

בוטל התמיד

ג. דבר שני, בוטל התמיד. בכל יום מאז המצור בעשרה בטבת, היו מורידים לאויבים תיבה של דינרי זהב - הגוים אוהבים כסף - ומעלים להם בתמורה שני כבשים, את הכבש האחד היו מקריבים בשחר - שהיה מכפר על כל עוונותיהם של כל ישראל בכל מקום שהם במה שעשו בלילה - ואת השני לתמיד של בין הערבים - שהיה מכפר על כל עוונות ישראל במה שעשו ביום. וביום י"ז תמוז שהורידו להם תיבה של דינרי זהב, והעלו להם חזיר, והוא נעץ ציפורניו בחומה, ובאותו יום בוטל קרבן התמיד.

ארבע תעניות

א. הנביא זכריה (פרק ח פסוק יט) אומר: "כה אמר ה' צבאות צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמנוחה טובים והקמת והשלום אהבו". בתוספתא (סוטה פ"ו ה"ז) הובאה דעת רבי עקיבא, שסדר התעניות בפסוק זה הוא לפי סדר החודשים, צום הרביעי הוא י"ז בתמוז - שיחול השנה ביום שלישי, אלא אם כן יבוא משיח, בכל יום שיבוא אחכה לו - שהוא חודש הרביעי מניסן, צום החמישי הוא תשעה באב שהוא חודש החמישי מניסן, צום השביעי הוא בעשרה בטבת שהוא חודש העשירי מניסן. ואין זה לפי סדר המאורעות, כי לפי סדר ההיסטוריה צריך לכתוב קודם את צום עשרה בטבת שאז התחיל המצור על ירושלים, עד י"ז בתמוז בשנה וחצי לאחר מכן - יש בזה מחלוקת וכך מקובל לומר - שאז הובקעה העיר. לכן מפרש רבי שמעון שצום העשירי הוא חמשה בטבת, שלאחר החורבן הגיעה השמועה לגולה ביום זה על החורבן - לא היו טלפונים, פקסים, וכמו שאמר הנביא יחזקאל (ג, כא): "ויהי בשתי עשרה שנה בעשירי בחמשה לחדש לגלותנו פא אלי הפליט מירושלם לאמר הִקְתָּה הָעִיר", וקבעו את יום ה' בטבת לצום, עשו יום שמועה כיום שריפה, ולפי זה הפסוק מדבר לפי סדר המאורעות. אולם ההלכה כרבי עקיבא שצום העשירי הוא עשרה בטבת (עי' עירובין מו: ר"ה יח:).

1 מדברי ראש הישיבה הרב ראובן אלבו שליט"א: יש לנו היום זכות לשהות במחיצת מרן הראשון לציון שליט"א, ודאי לא נעלם ממנו דבר, אבל סיפרתי שהאור החיים הקדוש חיבר חיבור "פרי תואר" נגד השגות הפרי חדש, להעמיד את תורתו של מרן רבינו יוסף קארו, ויהי יוסף יפה תואר ויפה מראה". וכן עשה מרן רבינו זצ"ל, וכך עושה מרן הראשון לציון שליט"א להעמיד את תורתו של ה"ב" ורבינו זצ"ל. ויהי רצון שזכותו תגן בעדנו. אמן.

מדברי רבה של ברזיל הרב אפרים לניאדו שליט"א: ברשות מעלת מורנו ורבונו ועטרת ראשנו, מרן הראשון לציון שליט"א, שימשיך להדריך אותנו ולהאיר עיני ישראל בארץ ובגולה. אין מקום בעולם שהתורה של הראשון לציון לא נמצאת. וב"ה שהיום זכינו גם כן להיות כאן איתנו. הקב"ה לא עזב ולא יעזוב, את המראה הנהדר הזה של אלפי אברכים, שמרן זצ"ל ייסד, שתורתו מופצת בכל העולם, וממשיך את דרכו מורנו ורבונו שליט"א, את זה רצה בלעם לבטל, לכן אנחנו שמחים בהימצאו של מורנו ורבונו, שה' יאריך ימיו בטוב ושנותיו בנעימים, ונזכה לביאת משיח צדקנו במהרה בימינו. אמן.

דברי מרן שליט"א: חזק וברוך לרב הגאון רבי אפרים לניאדו רבה של סן פאולו בברזיל, הוא מזכה את הרבים שם, הייתי אצלו כמה פעמים, ובביקורי הראשון שם לפני שלוש שנים, היו מעט אברכים, אבל היום בן פורת יוסף יש שם הרבה

אברכים בני תורה, והוא מנצח על המלאכה. הוא גם מחדיר שם את ההלכות של מרן זצ"ל, יש שם כמה רבנים שלא בקיאים בהלכות של מרן, או שלא יודעים או שלא רוצים לדעת, והוא מנחיל את הדרך של מרן, כי יודע את גדלותו של מרן שכל זה לא אניס ליה, בהבנה בהירה וברורה. אני זוכר לפני כששים וחמש שנה, הרב אפרים היה מגיע יחד עם אחיו רבי אליהו ע"ה, הרב יצחק אבא שאול, ר' דני ענתבי, ועוד קבוצת בחורים, וכן אחי חכם יעקב ע"ה, ולומדים קבוצה עם מרן גמרא, בכל יום, ובקנין שהיה חם היו יורדים למטה לחצר, יושבים יחד ולומדים. מי יכול לומר על עצמו שזכה ללמוד עם מרן לפני כ-65 שנה? הרב אפרים יכול, בן פורת יוסף. מאז לא ראינו את מרן לומד בחברותא מעולם! נברך אותו שימשיך לזכות את הרבים, וזכותו של מרן תגן עליו אלף המוגן.
כמו כן חזק וברוך לרב הגאון רבי ראובן אלבו, יש לו כאן חזקה כבר אחד עשר שנים, שבכל הלולא של האור החיים הקדוש הוא מוגיע, אשריו ואשרי חלקו שמעמיד תלמידים הרבה. אין כמוהו נאמן לפסקים של מרן זצ"ל. היום ראיתי בבית הכנסת שלנו, ישב בחור צעיר שנראה משייבה קטנה, ולמד יביע אומר במנגינה של הישיבות, ניגן יפה... ב"ה גם בחורים צעירים לומדים יביע אומר. התורה של מרן זצ"ל מתפשטת, ולא יעזור שום דבר לאלה שרוצים להשכיח את תורתו, ולצערנו יש כאלה ספרדים שרוצים להשכיח את תורתו, אבל התורה של מרן חיה וקיימת!

הובקעה העיר

ד. **דבר שלישי**, הובקעה חומת העיר. החל מעשרה בטבת העיר היתה במצור, מחמת הבריונים שלא נתנו לצאת ולבוא. היה שם עשיר גדול שקראו לונקדימון² בן גוריון, שהיה חכם וצדיק³, ויכל יחד עם שני עשירים נוספים לזון ולכלכל את כל בני העיר שהיו מיליונים במשך עשרים ואחת שנה, אבל לא עלתה בידם, ונעשה רעב גדול, כמובא בגיטין (נו. והלאה) וכעבור כשנה וחצי בי"ז תמוז הובקעה חומת העיר.

חילול הקודש

ה. **דבר רביעי**, אפוסטמוס הרשע שרף את התורה, כדי לשבור את עם ישראל. **דבר חמישי**, הועמד צלם בהיכל, יש גורסים "העמיד", שאותו אפוסטמוס הוא שהעמיד צלם בהיכל, אבל הגירסא שלפנינו "הועמד" והכוונה שמנשה בן חזקיהו - שהיה עובד עבודה זרה, לפני שחזר בתשובה - העמיד צלם בהיכל. מחמת הדברים הקשים שקרו ביום י"ז בתמוז, גזרו חכמים לדורות להתענות ביום זה.

בין רצו בין לא רצו

ו. הגמרא (ר"ה יח:) מביאה שלכאורה יש סתירה בפסוק, "צום הרביעי וכו' יהיה לששון ושמחה", האם זה צום או ששון ושמחה? ופירשו בגמרא שבזמן גזירת שמד צריכים לצום, ובשעה שיש שלום אין צריכים לצום. ובזמן שאין שמד ואין שלום רצו מתענים לא רצו אין מתענים. ומכל מקום כתבו הפוסקים, שבזמן הזה כבר אינו תלוי ברצון, אלא נחשב לכולם כמו שרצו. וכמו שפסק בשלחן ערוך (ס"י תקמ"ט סעי' א): חייבים להתענות בתשעה באב ובי"ז בתמוז ובג' בתשרי ובעשרה בטבת, מפני דברים הרעים שאירעו בהם. ועוד חזר וכתב (ס"י תקנ"ט סעי' א): הכל חייבים להתענות ארבע צומות הללו, ואסור לפרוץ גדר. ועל זה נאמר (קהלת ה, ח) "ופרוץ גדר ישכנו נחש", נח"ש ראשי תיבות: נידוי, חרם שמתא. לכן כל אחד יתאמץ להתענות, בפרט בצום י"ז בתמוז שהיום ארוך, ומתענים עד צאת הכוכבים.

זמן סיום התענית

ז. יש רב אחד מאשקלון שבכל שנה מפרסם הקלטה, שצריכים להתענות עד השקיעה. ומי ששומע לו, אחר שכל היום התענה, כשפותח את הצום

² במסכת תענית (יט:): ובאבות דרבי נתן (פרק ו) מסופר מדוע נקרא בשם זה, ששנה אחת היתה שנת בצורת, והיה חשש שימנעו מלעלות לרגל, יפרסמו בכל העולם, עירק, סוריה, מצרים, שלא יעלו לרגל כי אין מים. מה עשה נקדימון? שחר שנים עשר מעיינות מהגמון גוי אחד, והתחייב לו שאם לא יתמלאו כעבור שנה ישלם לו שנים עשר ככרי כסף. כולן עלו לרגל בפסח ובשבועות ובסוכות ושתי מים. בשנה הבאה גם היה בצורת, ולא היה מים, וביום המיועד ראו את השמים בהירים, אין עננים ואין גשם. לקראת ערב הגוי נכנס אל בית המרחץ שמח וטוב לב, עוד מעט הוא הולך להרויח שנים עשר ככרי כסף... נכנס נקדימון לבית המקדש והתפלל: רבנו של עולם! גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי ולא לכבוד בית אבא עשיתי, אלא לכבודך עשיתי, שיהיו מים מצויים לעולי רגלים, שלא ימנעו לבוא, עשה למען שמך, "הראנו ה' חסדך וישעך תתן לנו" (תהילים פ"ח). מיד נתקשרו שמים בעבים, וירדו גשמים עד שנתמלאו שתיים עשרה המעינות מים והותירו. טען הגוי שכבר שקעה השמש ואפילו עבר זמן רבינו תם... והמעינות נתמלאו לאחר הזמן שקבעו. התפלל שוב נקדימון, נתפזרו העננים וזרחה לו השמש, להוכיח שהמים ירדו בזמן. שלשה זרחה להם השמש, משה רבינו, יהושע ונקדימון בן גוריון, ולכן נקרא נקדימון כי נקדה חמה בעבורו.

³ לא בן גוריון הרשע שהיה בארץ... לפני שנים רבות כשמרן זצ"ל היה בגיל 26, הגיע לאיזה בית כנסת בשכונת בית ישראל, ודיבר ליד ארון הקודש נגד בן גוריון - מרן היה יודע לדבר... ואמר שהיה מעביר על הדת, וגוזז לילדים פאות וכו'. הציונים החילוניים בקום המדינה היתה להם שיטתיות להעביר על הדת, כמו מה שעשו ילדי טהרן, נורא ואיום, מטררתם שתהיה מדינה חילונית, ולא סתם בן גוריון הוא זה שנתן הוראה להביא חיילות לצבא, כדי לחלן את החיילים, ומרן דיבר נגדו חריף מאוד. קם גבאי אחד, תפס את הרב מהחולצה, הוריד אותו מהתיבה, וצעק עליו: איך אתה מדבר על בן גוריון!?!... הרב היה צעיר וירד מהתיבה מבוייש. לפני כמה חודשים מישהו פגש גבאי זקן בתל אביב, שסיפר ואמר: תדע, אני הייתי אותו אחד שהורדתי את הרב עובדיה לפני עשרות שנים, ואתה יודע מה קרה לי? למחרת בבוקר קמתי והראש שלי עקום, לא יכול להזיז את הראש, היו לי כאבים נוראים, הלכתי לרופאים ולא עזר שום דבר. אחרי כמה ימים ראיתי שלא עובר, הלכתי לרב עובדיה ובכיתי לפניו שימחל לי. הוא מחל והראש חזר למקום. אם לא היה מבקש מחילה, היה עם ראש עקום עד היום... את הסיפור הזה שמעתי לפני

בשקיעה מפסיד את התענית. שהרי אמרו בתענית (יב:): כל תענית שלא שקעה עליו חמה, לא שמייה תענית. וכתבו הראשונים דהיינו עד סוף השקיעה שזה זמן צאת הכוכבים, ומהם התוס' (זבחים נו. ד"ה מנין), רבינו תם בספר הישר (ס"ס רכ"א), הרא"ש (פ"ק דתענית סימן כ), הגהות מיימוניות (דפוס קושטא פ"א מהל' תענית הי"ד), המרדכי (ס"י תרכ"ה) בשם רבינו"ה (ס"י תתנ"ח), המנהיג (הל' חנוכה ס"י קמ"ז, עמ"ל תקכ"ט), הטור (שם) ועוד. וכן כתבו להקת אחרונים. ואין לומר ספק דרבנן לקולא, כי זה ספק קבוע, וכמו שלא נתייר בכל מוצאי שבת בין השמשות לטלטל מוקצה, עט או מפתחות הרכב, כי בדבר קבוע לא אומרים ספק דרבנן לקולא, ויש עוד תירוץ [א.ה. ראה מאור ישראל ברכות ב. שבת לד. תענית יב. ור"ה ט]. אני תמה על הרב הזה שבהרבה מקומות חולק על כל גדולי הראשונים ועל המסורת שיש בידנו. כשמרן זצ"ל יצא נגדו, היו אברכים ספרדים תמימים או טיפשים שטענו, למה מרן יצא עליו והתקיף אותו. הם העזו פניהם כלפי מרן גדול הדורות⁴. ואני הייתי צריך לבוא ולהסביר את דברי מרן, ובאמת אותו רב מאשקלון הורס את המסורת שיש בידנו דורות על גבי דורות, שכולם סיימו את התענית בצאת הכוכבים. מאיפה האומץ הזה מגיע?! חינוכו אותם לגאווה ובטחון מופרז.

אונן ברחיצה

ח. תראו כמה חמור הבטחון המופרז, כי באחרונה היה אחד שנפטר, ורב אחד אמר לבני המשפחה האוננים: לכו תתרחצו ותחליפו בגדים, ותבואו להלוויה כמו לחתונה להבדיל... הלכו והתרחצו, שמו חולצה אחרת נקיה, ובאו כולם עם ריח טוב של שמפו... ואמר לי אחד האבלים, שמתי הרבה שמפו, כי שבוע שלם אשב שבעה ולא אוכל להתרחץ... אבל טעה בהלכה, כתוב מפורש בטור ובבית יוסף (יו"ד ס"י שמ"א) וברמ"א (סעיף ה) שאונן אסור ברחיצה ובסיכה ובמלאכה, וכן לא יחליף בגדים. והראיה שרק נעילת הסנדל התירו כדי שלא יימנע מלטפל בקבורה. ומשמע שבשאר דברים האונן אסור. וכמה דנו הפוסקים בשותפים בבית חרושת כיצד ינהגו כשאירע אבל לאחד מהם, וכתבו שאין לאונן לכתוב שטר שותפות עם אחר, כי כבר חלו עליו כל הדינים. ואף שיש דעה כזו בראשונים, אין דבר בלי מחלוקת, אבל המנהג פשוט כמ"ש הטור והרמ"א, וכל האחרונים

הרבה שנים, ופתאום בא מישהו ואומר: זה אני הייתי, הורדתי את מרן מהתיבה ונענשתי, תראה מה קרה לי...

מרן היה תקיף עם השקפות טובות, ובאותה תקופה אחרי קום המדינה, כולם היו מתלהבים ואומרים: הקמנו מדינה, והיא מקום ההצלה לעם ישראל, אף יהודי לא ייהרג פה! לא חלמו על מה שיהיה בשמחת תורה תשפ"ד... וכל אלפי ההרוגים במלחמות, ואז העבירו רבבות מעם ישראל על דתם. הם היו ממשיכי דור ההשכלה. וגם היום יש שופטים בבית המשפט התחתון שרוצים להעביר על הדת, זו המטרה שלהם, והם ממשיכי דור ההשכלה. מרן היה לו אומץ ודיבר בהשקפה בריאה, למרות שבפורת יוסף בזמנו לא דיברו בכלל בהשקפה, כאשר הקמנו את הישיבה חזון עובדיה לפני כשלושים וחמש שנה, מרן אמר לנו: בפורת יוסף לא דיברו אינתנו מילה וחצי מילה בענייני השקפה, ורק למדו תורה, חכם עזרא עטייה, חכם אפרים הכהן, חכם יעקב עדס ושאר הרבנים, היו שקועים רק בתורה, אבל בדור שלנו, צריך לדבר גם בהשקפה, שלא יתבלבלו. לכן אני מבקש ממך, שתעשה לבחורים ועדים, תקבץ אותם ותדבר בענייני השקפה. וכך עשינו בהוראת מרן. מרן היה חזק בהשקפה ולא פחד משום דבר, אתם יודעים מה היה לפני שבעים וחמש שנה, היו עולים חדשים מחו"ל שהתייחסו לבן גוריון כאילו הוא משיח... ואחר כך תפסו מי הבן אדם הזה, שהעביר על הדת מאות אלפים מעם ישראל.

⁴ מי שדיבר על מרן זצ"ל צריך לחזור בתשובה, לחלוץ נעליים, ללכת לקבר של מרן, להביא עשרה אנשים מישראל, ולבכות שהרב ימחל לו. מישהו אמר לי שראה כמה פעמים בעלי פראקים ניגשים לקבר של מרן לבקש סליחה, מרן זצ"ל כתב על הרב הזה מאשקלון בחזון עובדיה על חנוכה (עמ"ל סג) שצריך להתרחק מהוראותיו, ופעם אברך ספרדי תמים אחד אמר לי, איך מרן כתב עליו דבר כזה, אבל מי אתה שתדבר על מרן גדול הדורות, איפה התבטלות לגדולי הדור?! כולנו אפסים כלפיהם.

גם לגבי נר חנוכה אותו אחד כתב להדליק בשקיעה, נגד מרן השלחן ערוך (סימן עתר סעיף א) שפסק שזמן ההדלקה הוא מסוף השקיעה, דהיינו מצאת הכוכבים. כי חינוכו אותם לביטחון מופרז ולגאווה לחלוק על גדולי הדורות ועל המסורת שלנו. השיטה הזאת לצאת נגד גדולי עולם ספרדים ואשכנזים, ולשנות מה שנהגו בכל הדורות, צריך לצאת נגדה, זו לא שיטה נכונה.

העתיקו זאת להלכה (האה ילקו"י אבלות סי' ז' הע' לד). מי שקרובו גוסס וחושש שימות, יכול לרוץ להתקלח ולהחליף בגדים, אבל ברגע שנפטר נהיה אונן ואסור. וכך העתיקו כל האחרונים להלכה. ובא הרב הזה ופסק להם בביטחון, לכו להתרחץ ותחליפו בגדים! זה מוסר השכל לאדם, שצריך להיות מתון מתון, הוו מתונים בדין (אבות פ"א מ"א), ומי שפוסק בגאווה ובביטחון נכשל.⁵

אונן בתענית

ט. אונן חייב להתענות בארבע תעניות, הגאון רבי שלמה זלמן אוירבך (שורון ח"ד עמ' תשפ, מנחת שלמה קמא סי' חי) דן בנושא הזה, וחקר האם בתענית העיקר היא המצוה להתענות, ואז האונן פטור מכל המצוות, או העיקר הוא האיסור לאכול, שבה האונן חייב. במשנה (ברכות פ"ג מ"ג) שנינו, מי שמתו מוטל לפניו פטור מקריאת שמע מן התפלה ומן התפילין. ולהלכה בתענית יש גם מצוה להתענות וגם איסור לאכול, ולכן האונן חייב להתענות ואסור לו לאכול.

אונן בנטילה

י. הדבר דומה לנטילת ידים, אונן שאוכל לחם לא מברך המוציא וברכת המזון, אבל על אכילה כשיעור כזית וכביצה צריך ליטול ידים, הגמרא (חולין ק). הביאה שני טעמים לנטילת ידים, טעם אחד, מפני סרך תרומה, שידים עסקניות ומטמאות בתרומה, וגזרו על חולין אטו תרומה. ולפי זה אונן חייב בנטילה, וכמו שאר איסורים, שאסור לו לאכול חזיר, בשר בחלב, טריפות. אבל הטעם השני, שמצוה לשמוע לדברי חכמים, ולפי זה אונן פטור מנטילה, כמו שאר המצוות שפטור מהן, קריאת שמע, תפלה וברכות וכו'. רבי יהודה עייאש בשבט יהודה (סימן שמא) כתב שאונן לא צריך ליטול ידים, כיון שפטור ממצוות. אבל מרן החיד"א בברכי יוסף (סי' שמא סק"ה) ועוד אחרונים כתבו שחייב ליטול ידים, כי יש איסור לאכול בלי נטילה, ורק לא יברך על הנטילה. וזו המסקנא. והוא הדין בצום שאסור לאכול, ולכן גם האונן חייב לצום.

מסר מתו לכתפים

יא. בספר חיים וחסד (עמ' נה) כתב שאם מסרו את המת לחברא קדישא, האונן "חייב" להתפלל ולברך כל הברכות. אבל זה לא נכון, שהרי בירושלמי (ברכות פ"ג ה"א) הובאו שני טעמים לכך שאונן פטור ממצוות, טעם אחד שיהיה פנוי להתעסק בצרכי הקבורה, כי בזמנם קרובי המשפחה היו צריכים לחפור קבר 'עמוק עמוק מי ימצאנו', וטעם שני מפני כבודו של מת, שיהא מיצר ודואג באבלות, יהיה בדיכאון... ובירושלמי אמרו מה ביניהן, אם מסר את מתו לחברא קדישא, מצד אחד הוא לא טרוד ויכול לקיים מצוות, אבל מצד שני הוא לא עסוק בצער. למעשה אנחנו חוששים לשני הטעמים של הירושלמי, וגם אחר שמסר מתו לחברא קדישא לא יברך.⁶ ובפרט שיש לו עוד טרדות, צריך לתלות מודעות, להזמין רמקול ואוטובוסים, להודיע לכל המשפחה, לדאוג לסעודת

⁵ היה אחד שנהרג באסון מירון, ובנו הגיע לגיל בר מצוה, ואחד מבני המשפחה עלה לרדיו לתמונו, ושאל האם אפשר להביא תזמורת לבר מצוה, אחר שעברו חודשיים מהאסון. והמשיב אסר עליהם, כי זה היה בתוך י"ב חודש. וחבל שמנע מהם שמחת בר מצוה! למה אסור, כשהאבא נפטר, הבן חתן הבר מצוה היה קטן, ובקטן אפילו הגדיל תוך שבעה אין דיני אבלות, לא שבעה לא שלושים ולא י"ב חודש (ש"ע י"ד סי' שצו ס"ג). ומה שקורעים לקטן, זה מפני עגמת נפש, שהגדולים יראו איך הקטן מסכן בגיל עשר או אחד עשרה קורעים לו, ויצטערו (מ"ק יד). אבל הוא עצמו פטור מדיני אבלות, ומן הדין שלא ישב בבית, אלא ילך לתלמוד תורה. אבל לא עושים כך כי זה יראה מוזר, כל החברים יודעים שאביו נפטר... אבל הקטן אומר קדיש לעילוי נשמת אביו, ולא יאמר לבד אלא יחד עם גדול, ובהלוויה בלאו הכי האונן אומר קדיש רק עם אדם אחר (ע' חזו"ע אבלות עמ' שמו, שנב). ובמקרה שרצו להביא תזמורת לבר מצוה, האמא היתה אחרי השלישים על בעלה, והבר מצוה היה קטן, והוא היה הגדול שבאחיים, ואם כן למה אסר עליהם, מרן זצ"ל חזר את הדור להיות מתונים בדין ולנהוג בענוה, וראה בילקוט יוסף (אבלות עמ' קסב). וכאשר שואלים ברדיו שאלה שהוא לא בטוח בה, יענה יש מקום לומר כך, ואולי כך, צריך לעיין בזה, ולא יתבייש, וכי מותר להכשיל אנשים בהלכה לא נכונה!?

הבראה ועוד. וכך כתבו כמה אחרונים, הש"ך (סי' שמא סק"א), הנודע ביהודה (תינא ח"א סי' ריא) - העתיקו הפתחי תשובה (סי' שמא ס"ק כא), מהרש"ל (סימן ע), הלבוש (סי' שמא ס"א), הב"ח (שם), הבית דוד (דף יא ע"ב), השלחן גבוה (י"ד סי' שמא ס"ק טו) - לרבי יוסף מולכו שהיה בקי גדול במנהגי ירושלים - ערוך השלחן (סי' שמא ס"ק יא, כ), והשד"י חמד (ח"ד א"ס ד' מע' אנינות אות טו, כ) האריך בזה.

מעשי רב

יב. כך גם מרן זצ"ל הנהיג אותנו, כשהרבנית ע"ה נפטרה, היא נפטרה באמצע הלילה, ובבוקר הרב קרא לעסקנים שיעשו את הלוויה בעשר בבוקר, קם אחד מהם ולחץ על מרן שימתינו לשעה שלש, כי זה היה בין הזמנים, עד שיודיעו לכולם, ובחורי ישיבות בקמפים וכו'. מרן רצה מוקדם, אבל בסוף הלוויה היתה בשעה שלש, ואחר הקבורה הביאו כוס מים למרן, והוא בירך "שהכל" ושתה, ואז גיליתי למה בבוקר ביקש להזדרז, כי לא היה מסוגל לאכול ולשתות בלי ברכה! שהרי אונן אסור לו לברך, וחשב לעצמו, איך אשתה ואהנה מהעולם הזה בלא ברכה, אני לא מסוגל! כל היום היה בתענית, ולכן רצה לקצר, ואחר שסתמו את הגולל אמר לנו, לא הייתי מסוגל לאכול ולשתות בלי ברכה. זו חומרא, מרן נהג סלסול בעצמו, אבל לפי הדין לא כתוב בהלכה שאונן צריך להתענות, הוא יכול לאכול, אבל לא יברך. אח של הרבנית ע"ה ממשפחת פטאל, כשאמרו לו שהרבנית נפטרה מיד הגיע לבית של מרן, כשעה או שתיים לפני ההלוויה. מרן בעצמו נכנס למטבח, היה שם סיר עם אורז, ומוג לצלחת והביא לו. הוא היה דתי וירא שמים, ובא לברך. אמר לו מרן: לא, אל תברך! הוא לא הבין, אוכל בלי ברכה? כן! אחרי שגמר לאכול נצרך לשירותים, וכשיצא בא לברך אשר יצר - באיזו כוונה צריך לברך, בדחילו ורחימו, מי שסבל יודע איזה צער יש בדברים האלה, "שאם יסתם אחד מהם" אוי ואבוי איזה כאבים... אמר לו מרן: אל תברך! הוא לא הבין, ומרן הסביר לו שאונן לא מברך שום ברכה, וכן לא מתפלל. גם כשנפטר אחי חכם יעקב, כך מרן זצ"ל הורה לנו, וכדברי כל הפוסקים הנ"ל, וספק ברכות להקל. לכן מה שכתב אותו מחבר, במחילה מכבוד תורתו, אנחנו מכבדים ומעריכים אותו ואוהבים אותו מאד, אבל התורה למעלה מהכל, ומרן זצ"ל הורה לנו שאונן אינו מברך ואינו מתפלל. וכך ההלכה. על כל פנים האונן חייב בתענית, והוא בכלל "הכל חייבים להתענות".

חולשה טבעית

יג. כל אדם שהוא בריא חייב בתענית, אף שבשעה שלש או ארבע אחר הצהרים, כבר קשה לאנשים, אפילו הכי אינם יכולים לומר: אני לא מרגיש טוב, ובמקום צער לא גזרו חכמים... רק חולה שנפל למשכב פטור מהתענית, אבל כל מהות התענית זה צער, ואיך אפשר לומר במקום צער לא גזרו... רק על צער מיוחד של חולה לא גזרו. לכן אף שמרגיש קושי, לא יפרוש מן הציבור, וכל המצער עצמו עם הצבור זוכה ורואה בנחמת צבור (תענית יא).

סיפורי כאן כמה פעמים, אני זוכר בשנים תשל"ג, תשל"ד, תשל"ה, היתה למרן זצ"ל תכנית ברדיו רשת א' בשם 'עשה לך רב', אנשים היו שואלים שאלות והרב היה עונה. מרן היה מגיע לבית כנסת למנחה, וקורא לגבאי, אתה תעלה לרדיו ותשאל האם כלי פיירקס ודורלקס צריכים הכשר לפסח, ואתה תשאל איך מכשירים פלאטה, ואתה תשאל על פפושדו, והרב היה כותב להם את השאלות. והסביר מרן שהוא חושש שישאלו שאלה שאינו יודע, וכך היה עושה בכל שנה לפני חג סוכות וחג פסח, היה שותל שאלות, ועליהן היה משיב.
⁶ אם קרה לאדם מקרה ונפטר קרובו, והוא לפני שחרית, למה צריך להודיע לו, חבל שיפסיד את התפלה, ולכן לא יודיעו לו עד שיתפלל שחרית ויניח תפלין (חזו"ע אבלות עמ' קסט). היה אחד שהודיעו לו שבנו נהרג כאשר היה באמצע אמת ויצב, ונפל על הרצפה, הוציא את התפלין ובכה. אחר כך אמרתי לאותו רב, למה הודעת לו, היית נותן לו לחתום 'אאל ישראל' ולהתפלל עמידה. אמר, אבל הוא אונן! אמרתי, אבל הוא לא יודע, ולא חל עליו האיסור, ורק כשיודע אסור לו להחמיר ולברך ברכות. בנושא האם מותר לאונן להחמיר או לא, יש סתירה בשלחן ערוך (או"ח סי' עא ס"א, י"ד סי' שמא ס"א), ותיצרו האחרונים, שהמחמיר לקרוא קריאת שמע אין מוחים בידו, אבל לגבי ברכות אנחנו אומרים ספק ברכות להקל ואסור לו להחמיר ולברך.

אברכים ומלמדי תינוקות

יד. הגאון רבי יוסף ידיד הלוי כתב בשו"ת ימי יוסף (הא"ח סי' ט), שתלמידי חכמים, אברכים⁷ ובני ישיבות היושבים על התורה ועל העבודה, פטורים מלהתענות בי"ז תמוז, עשרה בטבת, צום גדליה, שאם יצומו לא יוכלו ללמוד היטב וימעטו ממלאכת שמים, ובפרט אחר הצהרים, שכבר מתעייפים והולכים לבית. וכל שכן מלמד תינוקות, שלא יהיה מרוכז בלימוד, וגם יהיה קצר רוח עם התלמידים, והרי זה בכלל "ארור עושה מלאכת ה' רמיה" (ירמיהו מ"ח, י).

תעניות רשות

טו. הזרע אמת (הא"ח סי' פט) - רבי ישמעאל הכהן, לפני כ-250 שנה - כתב, שאפילו החוטא בעבירות חמורות אין לו להתענות תענית רשות אם גורם לו ביטול תורה. כלומר שאם עשה עוון וחזר בתשובה, גידל פאות וזקן, ומניח שני תפלין ביחד... אבל כל הזמן מרצדות נגד עינו העבירות שעשה, הלך לים או בריכה מעורבת, זה עוון חמור ביותר! והוא מצטער וחוזר בתשובה באמת, ורוצה להתענות. אבל אם יתענה לא יוכל ללמוד בלילה, כי ראשו יכאב, כפי שהמציאות מראה בתעניות החובה, אלא אם כן הוא אדם חזק במיוחד, אבל אדם רגיל באופן טבעי נחלש מהתענית, כותב הזרע אמת שלא יתענה, והתורה היא כמו מקוה שתכפר לו על העוונות. ורבי יוסף ידיד רצה להרחיב את ההיתר שתלמידי חכמים לא יתענו גם בתעניות החובה.

נרחה קראו לה

טז. אולם מרן ביביע אומר ח"ב (הא"ח סימן כח אות ז) - לפני כשבעים שנה - הביא את דבריו, ודחה כל ראיותיו, וכתב שלדבריו גם פועלים יהיו פטורים מהתענית, וכפי שאמרו בברכות (טז), שהפועלים מקצרים בברכת המזון, מברכים ברכת "הזן", וברכת "נודה לך" וברכת "רחם" כוללים בברכה אחת, וברכת הטוב והמטיב לא היו מברכים כלל, וכן לא אומרים "הרחמן", ותיקנו חכמים ברכה קצרה כדי שלא ימעטו במלאכת בעל הבית. ולכאורה גם כאן אם יתענו בי"ז תמוז ימעטו ממלאכת בעל הבית, וכל שכן במלאכת שמים. אולם מרן דחה זאת שהרי שכרו אותם על דעת שיתענו את תעניות החובה, וכן מלמד תינוקות או ר"מ בשיבה, שכרו אותו על דעת שיצום בי"ז בתמוז, ויתן מעצמו פחות באותו היום, ולכן אין בעיה מצד מלאכת שמים. ושם (אות יא) הביא שהנודע ביהודה (הובא בתשובה מאתה סי' רסא) הורה להתענות בתענית בכורות, וכן עשה החתם סופר⁸ בעצמו (הובא בשו"ת מהרי"א סי' נב), וכל שכן בתעניות החובה.

מי שיוכל להתענות או בי"ז בתמוז או בתשעה באב

מי שעל פי פקודת הרופאים אינו יכול להתענות גם בי"ז בתמוז וגם בתשעה באב [ואינו בגדר חולה או תשוש מדאי שפטור מן התענית], יש בזה מחלוקת, יש מי שכתב שיעדיף להתענות בתשעה באב שהוא חמור יותר, ויאכל בי"ז בתמוז. ויש שכתבו שעדיף להתענות בי"ז בתמוז שבא לידו כעת, גם אם אחר כך בתשעה באב יהיה חלוש ויהיה פטור מן הצום. הרדב"ז (ח"ד סי' יג) דן בכיוצא בזה, במי שהובטח לו מהשר שיהיה משוחרר יום אחד מבית הסוהר, שאין לו לבחור יום קדוש ביותר כגון יוה"כ, שהרי מצוה הבאה לידך אל תחמיצנה (זימא לג), ואין אומרים הנח עכשיו מצוה קלה זו הבאה לידך, כדי לעשות מצוה החמורה ממנה.

⁷ היום בכללים בדרך כלל לומדים חצי יום בתענית, והלוואי שבשעות האלה ילמדו כמו שצריך, כבר בשעה 12 כולם עייפים, לא שתו כוס קפה בבוקר וקשה להם להתרכז... וכל שכל אחר הצהרים. ובדרך כלל לא באים אחר הצהרים, שלא ישמעו משרד הדתות, אחר כך יורידו כסף... אבל מה יש להוריד, כבר המדינה לקחה את הכל...

⁸ הם היו ענקיים, גדולי הדור ההוא. אם רוצים למדוד תלמיד חכם אמיתי, צריכים לבדוק אם לומד נודע ביהודה וחתם סופר. המהלכים בשו"ת נודע ביהודה זה פלא פלאים.

⁹ איך אפשר לדחות את הרדב"ז מגמרא מפורשת, הרדב"ז היה בדורו של הבית יוסף - מי שלא למד נתיבות המשפט, קצות החושן, חידושי ר' חיים, חידושי

וכן הסכימו המג"א (סי' כה סק"ב). שו"ת חוות יאיר (סי' ט), ערה"ש (סי' תרעח). מהר"י כולי בהג"ה המ"מ (מגילה פ"א הי"א) המהרח"א בדרך הקודש (דף ד, ה). החיד"א בברכ"י (סי' צ סק"ג). ס' ארעא דרבנן. ועוד.

ואף שבשו"ת חכם צבי חלק על זה, וכתב, שאין לו לקיים כל מצוה שתבוא לידו, אלא דוקא מצוה מיוחדת שלא יוכל לקיים כשהוא חבוש בבית האסורים, או אפי' אותה מצוה אם יוכל לקיימה מחוץ לבית האסורים בהידור, עדיף שיקיימנה בחוץ מאשר יקיימנה בין כתלי בית האסורים ובלי הידור מצוה. מכל מקום הלכה כרוב הפוסקים.

באשל אברהם מבוטשטאט (סי' תרב) דן במי שהוא חולה ויודע שלא יוכל להתענות ב' תעניות בתוך שבוע אחד, האם חייב להתענות תענית צום גדליה, ואח"כ כשיגיע יוה"כ יהיה פטור מדין פיקוח נפש, ואנוס רחמנא פטריה, או שעדיף שלא יצום בצום גדליה, בכדי שיוכל לצום בכפור. וכתב שיתענה צום גדליה, ואם אח"כ לא יוכל להתענות ביוה"כ הוא אנוס ומוותר. וכן הסכים בשד"ח (מעיר יו"כ סי' א אות ז) שאע"פ שאסור לאדם לגרום שלא יוכל לצום ביוה"כ, מ"מ כאן שנעשה כן ע"י שמתענה בצום גדליה, עושה ברשות מצוה.

ולפ"ז בי"ז בתמוז, שאם יתענה לא יוכל להתענות בת"ב, אפי' יתענה בי"ז תמוז. אלא שבהליכות שלמה (תעניות עמ' שצט) כתב שיתענה בת"ב, ואף שלפ"ד הרדב"ז (ח"ד סי' יג) בכל כה"ג אמר' מצוה באה לידך אל תחמיצנה, מ"מ לא נקטי' כן. ע"כ. וכ"כ בס' מועדי הגר"ח (עמ' קמג) בשם הגר"ח קנייבסקי.

אך תמוה מנא להו לומר שלא נקטי' כדברי הרדב"ז. וע' ביבי"א (ח"ב א"ח ר"ס לד), שכמה אח' כתבו כדברי הרדב"ז. ובשו"ת ישכיל עבדי (ח"ב סי' ה) האריך להוכיח מכמה ראשונים כדברי הרדב"ז ודלא כהחכ"צ, והביא מהתוס' (מגילה ו), והרמב"ם (מע"ה פ"ה הי"א), ובפרט ש"א שהדן דאין מעבירין על המצות הוא מדאורייתא.

ולכאורה הרוצה להתענות דוקא בת"ב ולאכול בי"ז בתמוז, א"א למחות בידו, כי אפשר שת"ב נחשב עיקר לגבי י"ז בתמוז, ש"י בטבת וי"ז בתמוז הם מחמת התחלת הפורענות, משא"כ ת"ב שהוא העיקר של כל הצומות הללו, וגם יש בו חומרא, ונחשב כמי שמתו מוטל לפניו, וחומר האכילה בו גדול יותר, ואמרו ע"ז שעונותיו חקוקים על עצמותיו. ואינו רואה בשמחתה של ירושלים, וכאילו אוכל ביוה"כ (תענית ל). וכאילו אוכל גיד הנשה (ע' זוה"ק וישלח דף קע ע"ב). משא"כ י"ז בתמוז שלרוב"פ הוא מכח מנהג שרצו וקבלו עליהם. ודו"ק, אכן ישתדל לא לאכול כהרגלו, וכגון שיתענה עד חצות, או שיאכל לשיעורין, אם יש בכוחו לעשות כן. ואז אין למחות בידו. וכל שכן לגבי צום גדליה דמי שרוצה יכול לאכול כדי שיוכל להתענות ביוה"כ שהוא איסור כרת וחמור ביותר.

והכ"א מכסא רחמים כתב לחלוק על הרדב"ז, והביא גמרא מפורשת בסוכה כה ע"ב שמשמע דלא כהרדב"ז, וכתב שגמרא זו נעלמה מהרדב"ז [הרב משה לוי זצ"ל]. אמנם הדרך שקבלנו מרבתינו היא שלא להוציא דין ע"פ ראייה מהש"ס, מבלי להיוועץ עם חכמים אחרים, ולבדוק אם אכן הראיה היא נכונה, ובדאי שהגמ' הנ"ל לא נעלמה מעיני הרדב"ז וגדולי האחרונים הנ"ל, דפשוט שיש לחלק בין עוסק כבר במצוה, שלא יניח המצוה, כמו בגמ' שם, לבין הנידון של הרדב"ז שאין כאן נידון ממש של עוסק במצוה. [וכבר העיר כן בחי' הגאון ר' אלעזר משה הורביץ, סוכה שם]. והחילוק פשוט, דבמצוה דרבנן, יתכן שלא העמידו חכמים דבריהם במקום איסור דאורייתא. ונחשב אנוס לאכול בצום גדליה, ולא יפסיד כמה מצוות ויכנס בחשש של איסורים חמורים באכילה ביוה"כ כמה פעמים. וזה עדיף מנידון הרדב"ז דקאי על עדיפות בין מצוות, ואינו מדבר בויתור על מצוה דרבנן במקום איסור כרת דאורייתא.⁹

- עבר הגהת מרן הראש"ל שליט"א -

הגרי"ז, לא יודע לחלק חילוקים. כמו שכתב הרב פראנק בספר שביבי אור (עמ' נב-נד), שנחוץ לרכוש ידיעה הגונה בספר קצות החושן ונתיבות המשפט, כי הם מיישרים את השכל, ובפרט כבחורים צעירים. אנתנו בתור אברכים מרן היה מדרבנן אותנו לראות שערי יושר לרבי שמעון שקופ ועוד. בתחילה לא היה לי חידושי הגרי"ז, ולפני כארבעים שנה הרב צבי סימן טוב זצ"ל קנה לי ספר זה, ונהנית מאוד מחידושי הגרי"ז. תענוג ללמוד בספרים האלה בתור צעירים, ואחר כך כשגדלים כותבים תשובות בהלכה בצורה נכונה, ומכוונים אליהם דהלכתא, השכל מתחדד, ולא לדמות לא נכון ולדחות דברי הפוסקים. מותר להקשות, אבל עם שכל. יש כאלה אומרים, וכי אסור להקשות? אסור לחלוק? מותר, אבל עם שכל, וכמה צריך לכיין בתפלה "חוננו מאיתך חכמה בינה ודעת".